

NOGIRONLIGI BO'LGAN SHAXSLARNING TA'LIM OLISHGA BO'LGAN HUQUQINING XALQARO HUQUQIY ASOSLARI

Xudoyberdiyeva Gulnur Zokirjon qizi
Jahon iqtisodiyoti va diplomatiya universiteti magistranti

Annotatsiya. Dunyoda nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ta'minlash bugungi kunda dolzarb ahamiyatli masalalardan biriga aylandi. O'z navbatida bu toifa shaxslarni fuqarolik jamiyatining to'la huquqli a'zosi deb qabul qilish natijasida soha doirasida istiqbolli yo'nalishlar belgilandi. Istiqbolli yo'nalishlar sifatida quyidagilar namoyon bo'ladi: nogironligi bo'lgan shaxslarning jamiyatning teng huquqli a'zolari bo'lishini kafolatlash; nogironligi bo'lgan shaxslar huquqiy layoqatining tengligini qayd etish; nogironlik belgisi bo'yicha kamsitishlarga qarshi tizimli chora-tadbirlarni amalga oshirish; bundan tashqari, nogironligi bo'lgan shaxslarni sifatli o'quv-ta'lim jarayonlari bilan ta'minlash bo'yicha xalqaro darajadagi huquqiy hujjatlarni amaliyotga joriy qilish. BMTning Nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi, Salamanka deklaratsiyasi shular jumlasidandir.

Kalit so'zlar: Konvensiya, nogironligi bo'lgan shaxslar, huquq, chora-tadbir.

Jahonda alohida e'tiborga muhtoj shaxslar huquqlarini himoya qilish bo'yicha nogironlar huquqlari to'g'risidagi Konvensiya ko'plab davlatlar tomonidan ratifikatsiya qilindi. Konvensiyaning xalqaro miqyosda jahon davlatlari tomonidan ratifikatsiya qilinishi bu toifa shaxslar huquqlarini himoya qilish masalasida tizimli yondashuvlar yuzaga kelishini taqozo etadi.

O'zbekiston Respublikasida inson huquqlari, erkinliklari va qonuniy manfaatlarini amalda ta'minlash mamlakat oldida turgan eng muhim vazifalardan biridir. Xususan, respublikada nogironligi bo'lgan imkoniyati cheklangan shaxslar uchun qulay ijtimoiy muhitni yaratish dolzarb ahamiyatli masaladir. Bu toifadagi insonlarga yaratilayotgan imkoniyatlar asosida sog'lom jamiyat hayotiga integratsiyalashuvini to'g'ri yo'lga qo'yish ular hayotining ijobiy tomonga o'zgarishiga xizmat qiladi. Bu borada mamlakat milliy qonunchiligi doirasida ta'lim tizimini yanada rivojlantirish va takomillashtirish juda muhim komponent hisoblanadi.

Ma'lumki, nogironligi bo'lgan shaxslar huquqlarini ta'minlash qonunchiligi takomillashib borar ekan, bu toifa shaxslar ta'lim tizimida ham sezilarli o'zgarishlarni amalga oshirish, strategik maqsadlarga mo'ljallangan izchil islohotlarni to'g'ri tashkil etish va bu chora-tadbirlar negizida samaradorligi yuqori darajadagi ilmiy-amaliy yondashuvlarni ishlab chiqish ehtiyoji ham oshib boraveradi. Shundan kelib chiqib, nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olish huquqi va sohadagi qonunchilik asoslari, kafolatlari tizimini yanada takomillashtirish, shuningdek ularni sohaviy xalqaro

andazalarga moslashtirish hayotiy zaruratga aylandi. Shu ma'noda, yoshlarni, jumladan, nogironligi bo'lgan shaxslarni sifatli ta'lim bilan qamrab olish masalasining nechog'li dolzarb ahamiyat kasb etishini O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyev tomonidan tasdiqlangan "Harakatlar strategiyasi"da, uning mantiqiy davomi bo'lgan "Taraqqiyot strategiyasi"da, shuningdek, davlat rahbarining 2022-yil 20-dekabrda O'zbekiston Respublikasi parlamentiga yo'llagan prezident murojaatnomasida ham ko'rish mumkin. Unga ko'ra, so'nggi yillarda mamlakatda ta'lim-tarbiya tizimining sifati va samaradorligini oshirish, bog'cha tarbiyalanuvchilari, o'quvchi va talaba yoshlarda zamonaviy bilim va ko'nikmalarni shakllantirish, ta'lim tizimlari hamda ilm-fan sohasi o'rtasida yaqin hamkorlik va integratsiyani, ta'limning uzviyligi va uzluksizligini ta'minlash borasida tizimli ishlar amalga oshirilmogda¹.

Shu bilan birga, milliy ta'lim-tarbiya tizimining amaldagi holati uni zamon talablari asosida modernizatsiya qilish, yoshlarni yuksak bilim-ma'rifat egalari, jismoniy va ma'naviy sog'lom insonlar etib tarbiyalash, ta'lim muassasalarining rahbar va pedagog xodimlari nufuzini oshirish, ularning samarali faoliyat yuritishi uchun zarur shart-sharoitlar yaratish bo'yicha izchil chora-tadbirlarni amalga oshirishni talab etmogda. Shu ma'noda, 2022-yil 20-dekabrda O'zbekiston Respublikasi parlamentiga yo'llagan prezident murojaatnomasida keltirilgan ibora mamlakatimizda samarali ta'lim tizimini yo'lga qo'yishda naqadar muhim ahamiyat kasb etayotganligiga ishonch hosil qilish uchun bag'oyat muhim hisoblanadi. "Ta'lim sifatini oshirish – Yangi O'zbekiston taraqqiyotining yakkayu yagona to'g'ri yo'lidir"[O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 06.11.2020-yildagi "O'zbekistonning yangi taraqqiyot davrida ta'lim-tarbiya va ilm-fan sohalarini rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi PF-6108-son Farmoni. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyevning Oliy Majlis va O'zbekiston xalqiga Murojaatnomasi 20.12.2022], – deyiladi murojaatnomada. Ya'ni, nogironligi bo'lgan shaxslarni sifatli ta'lim bilan qamrab olishning to'g'ri va samarali yo'lga qo'yilishi bu toifa insonlarning jamiyatda o'z o'rinlariga ega bo'lishlariga xizmat qiladi.

Kimlarni biz nogiron shaxslar deb ataymiz? O'zbekiston Respublikasining "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonuniga binoan, nogironligi bo'lgan shaxs ijtimoiy yordam va himoyaga, jamiyat va davlatning siyosiy, iqtisodiy, ijtimoiy hayotida boshqalar bilan birga teng to'liq va samarali ishtirok etish uchun shart-sharoitlar yaratilishiga muhtoj barqaror jismoniy, aqliy, sensor (sezgi) yoki ruhiy nuqsonlari bo'lgan shaxs hisoblanadi.² Nogironligi bo'lgan shaxslar tushunchasi masalasida ilmiy-nazariy jihatdan tahlil olib borar ekanmiz, yuqorida qayd etilgan

¹ 2022-yil 20-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning parlamentga yo'llagan prezident murojaatnomasi

² "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi qonun

fikrlarni mantiqan isbotlangan qarash sifatida baholay olmaymiz. Sababi, nogironligi mavjud shaxslarning nogironlik holatlari hamda darajalari faqat jismoniy cheklanish bilan tavsiflanmaydi. Shaxs jismonan sog'lom bo'lishi mumkin, biroq uning ruhiy yoki aqliy holati normal hayot talablari darajasidan past bo'lishi ehtimolli holat hisoblanadi. Shaxsning aqliy, jismoniy yoki ruhiy tomondan nosog'lom bo'lishi o'sha shaxsning nogironlik kategoriyasiga mansub ekanligidan dalolat berib turadi. Bu tushunchani ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilar ekanmiz, nogironligi bo'lgan shaxs tushunchasining tibbiy va ijtimoiy tomonlarini hisobga olgan holda bu borada quyidagi mualliflik ta'riflarini ilmiy muomalaga kiritish maqsadga muvofiq bo'ladi deb o'ylaymiz. Mavjud qonunchilik normalariga muvofiq, nogironligi bo'lgan shaxslar fuqarolik jamiyatining to'la huquqli subyekti hisoblanadi. Aynan mana shu jihat ushbu ta'rifning bosh mezoni sifatida olinishi lozim edi. O'ylashimizcha, nogironligi bo'lgan shaxs tushunchasiga quyidagicha ta'rif keltirsak, tushunchaning konseptuallik darajasi yanada mustahkamlangan bo'ladi. Nogironligi bo'lgan shaxs, belgilangan tartibda, maxsus huquqlar va umumiy majburiyatlarga ega bo'ladigan, jamiyatning to'la huquqli subyekti hisoblanadigan, jismoniy, aqliy, ruhiy yoki sensor nuqsonlari mavjudligi sababli hayot faoliyati cheklanganligi munosabati bilan qo'shimcha imtiyoz va shart-sharoitlar yaratilishiga ehtiyojmand shaxs hisoblanadi. Nogironlar huquq va erkinliklari "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi sohaviy qonun va bu qonun asosida ishlab chiqilgan qonunosti hujjatlar yordamida ta'minlanadi. Nogironligi bo'lgan shaxslarning majburiyatlari umumhuquqiy mazmun kasb etib, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida keltirilgan normalar asosida tartibga solinadi. Bu majburiyatlar sirasiga: qonunlarga rioya etish, o'zgalarning huquq va erkinliklarini hurmat qilish, atrof tabiiy muhitga ehtiyotkorona munosabatda bo'lish kabilarni kiritishimiz mumkin. Jumladan, yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning 57-moddasiga quyidagi norma kiritilgan: "Davlat nogironligi bo'lgan shaxslarning ijtimoiy, iqtisodiy va madaniy sohalar obyektlari va xizmatlaridan to'laqonli foydalanishi uchun shart-sharoitlar yaratadi, ularning ishga joylashishiga, ta'lim olishiga ko'maklashadi, ularga zarur bo'lgan axborotni to'sqinliksiz olish imkoniyatini ta'minlaydi"³.

Ta'lim olish huquqi fundamental huquq hisoblanib, u jamiyat taraqqiyotini ham, har bir shaxsning individual rivojlanishini ham belgilaydi. Ta'lim olish huquqi boshqa inson huquqlari bilan uzviy bog'liqdir, negaki ta'lim olish huquqini ta'minlash va himoya qilish bo'yicha me'yoriy hujjatlardan hamda huquqni qo'llash amaliyotidan kelib chiqadi. Nogironlarning jahon hamjamiyatidagi o'rnini nogironlarning ta'lim olish huquqlari turli xalqaro va milliy qonun hamda normalar bilan himoyalangan. Ushbu huquqlar nogironlarning ta'lim olish va ishtirok etish uchun teng imkoniyatlarga ega

³ O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi

bo'lishini ta'minlash uchun ishlab chiqilgan. Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasining 26-moddasiga binoan, har bir inson ta'lim olish huquqiga ega ekanligi, ta'lim olishda hech bo'lmaganda boshlang'ich va umumiy ta'lim tekin bo'lishi lozimligi, boshlang'ich ta'lim majburiy bo'lishi kerakligi, texnik va hunar ta'limi hammaning qurbi yetadigan darajada bo'lishi, oliy ta'lim esa har kimning qobiliyatiga asosan hamma uchun yetarli imkoniyat doirasida bo'lmog'i kerakligi bayon qilingan. Eng avvalo, ta'lim olish huquqi madaniy hayotda ishtirok etishning kengroq huquqi, shuningdek, fikrlash, vijdon va din erkinligi huquqi bilan uzviy bog'liqdir. Bundan tashqari, Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning 13-moddasida ta'lim olish, shu jumladan, otaonalarning maktab tanlash huquqi, shuningdek, bolalarning ya'ni, ularning farzandlarining diniy va axloqiy tarbiyasini ta'minlash huquqi mustahkamlangani bejiz emas⁴. Ta'lim olish huquqining subyekti bola bo'lgan taqdirda, uning ta'lim olish huquqi ota-onasining fikrlash, vijdon va e'tiqod erkinligi huquqi bilan uzviy bog'liqdir. Inson huquqlari bo'yicha Yevropa sudi amaliyotida ta'lim olish huquqi bilan fikrlash, vijdon va e'tiqod erkinligi, shu jumladan, hech qanday dinga e'tiqod qilmaslik erkinligi o'rtasidagi bog'liqlik masalasi bir necha bor ko'tarilgan. Yuqorida keltirilgan fikrlardan ham har bir inson uchun ta'lim olishning ahamiyati katta ekanligini ko'rishimiz mumkin. Shu jihatdan nogironlar uchun ta'lim tizimini yaxshilash, ularning ta'lim olish huquqini himoya qilish va ushbu ishlar yuzasidan amaliy chora-tadbirlar ko'rish nogironlarning ta'lim olishga bo'lgan huquqlarining yanada mustahkamlanishiga olib keladi.

Zero, dunyo bo'ylab bir milliarddan ortiq kishilarda "disability 2" formasi bor, deb taxmin qilinadi –ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda o'rtacha yoki og'ir nogironlik bilan yashayotgan 14 yoshgacha bo'lgan bolalarning ko'p ekanligi achinarli holatdir. Mazkur raqamlarga qaramay, butun dunyo bo'ylab diskriminatsiyaning haqiqiy ko'lamini ko'rsatadigan aniq ma'lumotlarning etishmasligi mavjud. Ushbu holat nogironlarning ta'limi bilan bog'liq ma'lumotlarda ham o'z aksini topgan, Taxminiy raqamlar shuni ko'rsatadiki, dunyo bo'ylab boshlang'ich maktab yoshidagi 62 millionga yaqin bola va boshlang'ich maktab ta'limini tugatmagan 186 million nogiron bolalar mavjud⁵.

Inklyuziv ta'lim nogironlarning nogiron bo'lmagan tengdoshlari singari ta'lim faoliyati va sharoitlarida ishtirok etishlarini ta'minlashga qaratilgan asosiy prinsipdir. Inklyuziv ta'lim tizimining asosiy xarakteristikasi shundaki, u har qanday narsani taqiqlamaydi: kamsituvchi amaliyot, bir xillikdan ko'ra farqni tan olishga yordam beradi, ko'pchilikni qamrab oladi va teng imkoniyatlarni kafolatlaydi va shuning uchun butun jamoaga foyda keltiradi. So'nggi yillarda inklyuziv ta'limning qonunlar, siyosat

⁴ Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risidagi xalqaro paktning

⁵ UNESCO, Empowering persons with disabilities through ICTs, p. 5, 2009, Paris, accessible at: <http://unesdoc.unesco.org/images/0018/001847/184704>

va amaliyotdagi istiqbollarni samarali ravishda kengaytirishda katta ahamiyatga ega bo'lgan harakatlar amalga oshirilmoqda.

Xalqaro nogironlar yilining muhim natijasi 1982-yil 3-dekabrda BMT Bosh Assambleyasi tomonidan nogironlar uchun Butunjahon harakat dasturining qabul qilinishi bo'ldi. Ushbu huquqiy hujjatda ta'kidlanganidek, “nogironlar bir xil guruh emas: aqliy kasal yoki aqliy zaif odamlar, ko'rish, eshitish yoki nutqida nuqsonlari bo'lgan nogironlar, harakatlanish qobiliyati cheklangan yoki sog'lig'i bo'yicha nogironlar deb ataladigan nogironlar boshqa tabiatdagi to'siqlarga duch kelishadi”. Nogironlarning huquqlariga oid asosiy, keng qamrovli hujjatlardan biri bu Bosh Assambleyaning 1993-yil 20-dekabrda 48/96-sonli qarori bilan qabul qilingan Nogironlarning imkoniyatlarini tenglashtirish bo'yicha namunaviy qoidalardir. Ushbu huquqiy hujjatning 6-qoidasida nogironligi bo'lgan shaxslarning ta'lim olishi milliy ta'lim tizimi doirasida bo'lishi, nogironlar davlat maktablarida o'qish huquqiga ega ekanligi ko'rsatilgan. Shu jumladan, kar va kar-ko'rlarning maxsus muloqot ehtiyojlarini hisobga olgan holda, ularning ta'limini maxsus maktablarda yoki bunday shaxslar uchun maxsus sinflarda yoki oddiy maktablardagi maxsus guruhlarda tashkil etish maqsadga muvofiq ekanligi keltirib o'tilgan.

1994-yil 7-10-iyunda bo'lib o'tgan maxsus ehtiyojlar uchun ta'lim bo'yicha Butunjahon konferensiyasi Salamanka deklaratsiyasini va alohida ehtiyojli ta'lim bo'yicha harakatlar asosini qabul qildi. Ushbu qonunchilik barcha mamlakatlar hukumatlarini “ta'lim tizimini “inklyuziv” qilish zarurligiga ustuvor e'tibor berishga chaqirdi; huquqiy yoki siyosiy tizimning tarkibiy qismi sifatida “inklyuziv” ta'lim tamoyilini kiritish; ko'rgazmali loyihalarni ishlab chiqish; davlatlar bilan almashinuvni rivojlantirish, bolalar va kattalar uchun ta'limni rejalashtirish, monitoring qilish va baholash usullarini ishlab chiqish; nogironlarning ota-onalari va tashkilotlarining ishtirokini ta'minlash; “inklyuziv” ta'limning kasbiy jihatlarini rivojlantirishni moliyalashtirish; o'qituvchilarni tayyorlash bo'yicha tegishli dasturlar mavjudligini ta'minlash kabi harakatlarni amalga oshirishni maqsad qilib qo'ydi. 2000-yilda kattalar ta'limi bo'yicha Gamburg deklaratsiyasi qabul qilindi. Ushbu huquqiy hujjatning 22-bandi alohida ehtiyojmand shaxslarga bag'ishlangan bo'lib, Salamanka deklaratsiyasiga muvofiq, aqliy va jismoniy nuqsonlari bo'lgan odamlarning ta'limga qo'shilishi va undan foydalanish imkoniyatini targ'ib qilish kerakligi bayon qilingan.

Nogironlar huquqlarini himoya qilish sohasidagi yakuniy va eng muhim xalqaro huquqiy hujjat Nogironlarning huquqlari to'g'risidagi konvensiyadir. Ushbu konvensiya Bosh Assambleyaning 2006-yil 13-dekabrda 61/106 rezolyutsiyasi bilan qabul qilingan. Nogironlar to'g'risidagi Konvensiyaning 24-moddasida nogironlarga yoshidan qat'i nazar kamsitishlarsiz va teng imkoniyatlar asosida barcha darajadagi inklyuziv ta'lim olish huquqi kafolatlanishi kerakligi bayon qilingan. Unda nogiron bolalar bepul va majburiy boshlang'ich va o'rta ta'limdan samarali foydalanishlari

kerakligi ko'rsatilgan; nogironligi bo'lgan kattalar umumiy oliy ta'lim, kasb-hunar ta'limi, kattalar ta'limi va umrbod ta'lim olish imkoniyatiga egaligi ta'kidlangan. O'zbekiston Nogironlar huquqlarini himoya qilish Konvensiyasiga 2009-yil 27-fevralda imzo chekdi.

Xulosa qilib aytganda, nogironlik – aqliy, ruhiy, jismoniy imkoniyati cheklangan shaxslarning huquqiy holatini belgilab beruvchi tibbiy-yuridik maqomdir. Nogironligi bo'lgan shaxslarni ta'lim bilan ta'minlash masalasi ijtimoiy siyosatning muhim yo'nalishlaridan biri bo'lganligi sababli inklyuziv ta'lim tizimini yanada rivojlantirish kerakligi barcha davlatlar uchun muhim ahamiyatga egadir. Inklyuziv ta'lim sog'lom jamiyatning nogironligi bo'lgan shaxslar bilan yuzaga keladigan munosabatlarini tartibga solishda muhim rol o'ynaydi. Ya'ni, integratsion ta'lim nogironligi bo'lgan shaxslarni maxsus ta'limiy muhitga kirishib olishini kafolatlasa, inklyuziv ta'lim esa, bu toifa shaxslarni qo'shimcha shart-sharoitlar asosida umumiy ta'limda tahsil olishini ko'zda tutadi. O'ylashimizcha, nogironligi bo'lgan shaxslar misolida integratsion ta'lim, inklyuziv ta'limning fundamental bosqichi sanaladi. Shu ma'noda, alohida e'tiborga muhtoj ta'lim oluvchilarni inklyuziv ta'lim bilan qamrab olishda bu toifa insonlarning nogironlik holatlari hal qiluvchi faktor sifatida namoyon bo'lishligini alohida ta'kidlab o'tishimiz shart. Shaxs nogironlik holatining og'irlik darajasi va toifasi ularni inklyuziv ta'limga munosib yoxud nomunosib ekanligini belgilab beradi va bu nogironligi bo'lgan o'quvchi talabalarni o'quv ta'lim jarayonlariga jalb etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Bugungi globallashuv sharoitida nogironligi bo'lgan yoshlarni sifatli ta'lim bilan ta'minlash, ularni sog'lom jamiyat muhitiga ortiqcha ijtimoiy to'siqlarsiz adaptiv moslashishini kafolatlash bu boradagi davlat islohotlarining ustuvor vazifasi hisoblanadi. Jismoniy imkoniyati cheklangan o'quvchi talabalarni inklyuziv shart-sharoitlar asosida bosqichma-bosqich umum ta'lim muassasalariga jalb etish, ularning huquqiy-ma'naviy madaniyatini yuksaltirish, alohida e'tiborga muhtoj o'quvchi yoshlarni davlat va jamiyat uchun sifatli kadr qilib voyaga yetkazish muhim masalalardan biriga aylandi. Zero, O'zbekiston Respublikasi davlat rahbari Sh.M.Mirziyoyev ta'kidlaganlaridek: "Mamlakatimiz taraqqiyoti va xalqimiz farovonligi birinchi navbatda ijtimoiy sohadagi islohotlarimiz samarasi bilan chambarchas bog'liq. Yoshlarimizga munosib ta'lim berish, ularning ilm-fanga bo'lgan intilishlarini ro'yobga chiqarishimiz kerak. Shu maqsadda, maktabgacha ta'lim tizimini rivojlantirishimiz, o'rta va oliy o'quv yurtlarining moddiy-texnik bazasini, ilmiy va o'quv jarayonlari sifatini tubdan yaxshilashimiz kerak. Nogironligi bo'lgan shaxslar, boquvchisini yo'qotganlar, yolg'iz keksalar, umuman, ko'makka muhtoj qatlamlarni qo'llab-quvvatlash, albatta, ustuvor vazifamiz bo'lib qoladi".⁶

⁶ O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoyevning Oliy Majlisga va O'zbekiston xalqiga murojaatnomasi 29.12.2019 // <https://lex.uz/>

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Inson huquqlari umumjahon Deklaratsiyasi.
2. Iqtisodiy, ijtimoiy va madaniy huquqlar to'g'risida xalqaro Pakt.
3. Prezident Shavkat Mirziyoyevning BMT Inson huquqlari bo'yicha kengashining 46-sessiyasidagi nutqi // <https://president.uz/uz/lists/view/4179>.
4. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi // Qonun hujjatlari ma'lumotlari milliy bazasi, 09.02.2021 y., 03/21/671/0093-son. II.
5. O'zbekiston Respublikasining 2020 yil 15 oktyabrdagi "Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida"gi Qonuni // <https://lex.uz3>.
6. Nazarova Ye.A. Konvensiya OON po pravam invalidov i vozmojnosti yeyo realizatsii v Rossii: Statya. 2012 // <https://cyberleninka.ru/article/n/konventsiya-oon-po-pravam-invalidov-i-vozmozhnosti-ee-realizatsii-v-rossii>
7. <https://www.gazeta.uz/uz/2022/01/31/report/>
- IV.2. <http://www.scienceforum.ru>.
- IV.3. <https://www.un.org>.
- IV.4. <http://lex.uz> <https://cyberleninka.ru/article/n/rol-korreksionnyh-shkol-v-resursnoy-podderzhke-inklyuzivnogo-obrazovatel'nogo-prostranstva>.
7. 2022-yil 20-dekabrda O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. Mirziyoyevning parlamentga yo'llagan prezident murojaatnomasi